

OBJEKTET E TRASHËGUARA NGA PERANDORIA OSMANE NË RAJONIN E KUMANOVËS DHE LIKOVËS

Suhejre Azemi¹

Abstrakt: Çfarë ishte pesha e këtyre vendeve me kaq sipërfaqe të vogël që e bëri Perandorinë Osmane gjatë këtyre shekujve të lë kaq shumë trashëgimi? Përveç tjerash, toleranca fetare në këto troje u dëshmuar me ndihmimin e Perandorisë Osmane gjatë ndërtimit të disa kishave dhe manastireve të këtyre vendeve. Po ashtu, të gjitha institucionet bazë kishin objektet punuese e që për mua ishin fjala kryesore.

Fjalët kyçe: Objektet e trashëguara, xhamitë, medreseja, teqe, hamami, kishat dhe manastiret.

1. HYRJA

Periodha më shumë se pesëshekullore e Perandorisë Osmane në Maqedoni ishte e pasur me ndyshime rrënjësore, apo kalimi nga sistemi romak në atë osman, i cili me vete ngërthente ndyshime në politikë, ushtri, fe, tregti, arsim, kulturë etj. Objektet, disa nga të cilat janë trashëguara e disa jo, disa të dokumentuara e shumë të tjera jo, janë dëshmia më e madhe e jetesës së banorëve të atyre gjeneratave më gjatë se pesë shekuj.

Rajoni i Kumanovës dhe Likovës përbënte një popullsi të vogël me rreth 1500-2000 banorë,² të cilët edhe para ardhjes së osmanëve, nga tregtia përmes Detit Mesdhe kishin rënë në kontaktet e para me fenë islame. Me ardhjen e Perandorisë Osmane ndër vite e shekuj, numri i konvertimeve në fenë islame dukshëm rritej, në disa raste masovikisht e në disa të tjera individualisht, e me motive të ndryshme por assesi të dhunshme, sepse feja islame ndalonte rreptësisht dhunën dhe detyrimin.

Hulumtimet e shekujve IX dhe X për tërë Maqedoninë, e në veçanti për këtë rajon, pothuajse janë zhdukur tërësisht, andaj, kjo periudhë është shumë e vështirë të gjendet tërësisht e përmbledhur në një vend. Shumë nga dokumentet e objekteve që i

¹ Universiteti Shën Kirili dhe Metodi- Drejtimi Logopedi

² Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanova**, Grafosed DI, Kumanovë, fq.3.

përkasin kohës së sundimit të këtij rajoni janë të përkthyer në gjuhën maqedonase dhe gjenden në arkivin e Republikës së Maqedonisë së Veriut, por, fatkeqësisht, jo të gjitha, pasi tërësia e tyre gjendet në arkivat e Perandorisë Osmane në Ankara dhe Stamboll të Turqisë. Si objekte të ndërtuara dhe trashëguara nga Perandoria Osmane në rajonin e Kumanovës dhe Likovës janë xhamitë, medreseja, faltoret, tyrbet, sahatkulla, hysmeti, shtëpia e komunës, çarshia, Qurqihani, hamami, hotele, çeshme, kishat dhe manastiri. Për lehtësim orientues mendova që puinimin ta ndajë në dy pjesë, ku në pjesën e parë do përshkruaj objektet e rajonit të Kumanovës, kurse në pjesën e dytë ato të rajonit të Likovës.

2. OBJEKTET E TRASHËGUARA NGA PERANDORIA OSMANE NË RAJONIN E KUMANOVËS

Qyteti i Kumanovës shtrihet në pjesën veriore të Maqedonisë, rrëzë Malit të Zi të Shkupit, mes kufirit me Serbinë në veri dhe Kosovën në veriperëndim. Për herë të parë ka filluar të përmendet afër vitit 1500 si fshat, më pas qytezë, e tashmë qytet. Në të kanë jetuar dhe jetojnë maqedonas, shqiptarë, turq, vllahë dhe romë. Ndër dokumentet më të rëndësishme përshkruese të Kumanovës është ai i Evlija Çelebiut,³ i cili në vitin 1660, duke kaluar për herën e parë nëpër Kumanovë, atë e përshkruan kështu: “ ... Pasi prej atje u nisëm për në jug nëpër fshatrat e pasura, arritëm në qytetin e Kumanovës. Edhe pse nën sanxhakun e Shkupit, ky qytet me nahijen e vet paguan 150 akçi, një kohë të gjatë ka qenë nën nahijen e Shkupit. Qyteti është pranë një lumi dhe ka 600 shtëpi me tjegulla. Xhamia që gjendet në çarshi është e bukur. Në qytet ka teqe, medrese, han, hamam dhe një numër të caktuar dyqanesh dhe mullinjesh. Uji dhe ajri janë të mirë, vreshta dhe kopshte ka me bollëk.”

Objektet e trashëguara nga Perandoria Osmane në rajonin e Kumanovës janë:

✱ Xhamia e Vjetër

Kjo xhami është e ndërtuar rreth shekullit XVI dhe sipas shumë autorëve njihet si Xhamia e Vjetër, ndërsa Evlija Çelebiu e përshkroi atë si xhamia e “Sinan

³Evlija Çelebiu: emri i plotë Evlija i biri i Dervish Muhamed Zili. Lindur m[25.06.1611 në Konstantinopojë, ka mësuar në mekteb dhe më pas në medrese, ka përvetësuar Kuranin në shtatë leximet. Është autori i referencës të shumë studiuesve “ Udhëpërshkrimet”. Nuk dihet send për vdekjen dhe varrin e tij.

Tatar Pashës”, pasi u ndërtua nga vetë Sinan Pasha në qytetin e Kumanovës në vitin 1532 për nevojat e ushtrisë osmane. Kjo xhami është rinovuar dhe zgjeruar shpeshherë.⁴

Fotografia 1 Xhamia Sinan Tatar Pashës (e v.1532), fotoja e bërë në v. 2012 nga foto-studio “Drita”.

✱ Sahatkulla

Gjendej përballë Xhamisë së Vjetër e që llogaritet të jetë ndërtuar në të njëjtin vit me po këtë xhami.⁵

Fotografia 2 Sahatkulla, Kumanovë, fotoja e marrë nga libri “KUMANOV” - Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, fq.133.

⁴ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanova**, Grafosed DI, Kumanovë, fq.131.

⁵ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanova**, Grafosed DI, Kumanovë, fq.131.

✧ **Xhamia e Re**

U ndërtua në vitin 1803, në Oldun Pazarin e atëhershëm, ku sot gjendet një pjesë e Komunës së Kumanovës, nga Ibrahim Beu, i cili punonte në administratën turke si nëpunës. Kjo xhami ishte më e thjeshtë se Xhamia e Vjetër, e sipas një dokumenti të arkivit të Kumanovës, u shkatërrua gjatë Luftës së Parë Botërore dhe asaj Ballkanike.⁶

✧ **Xhamia e Tabanocit**

Tabanoci është fshat i vogël në veri të Kumanovës dhe zonë kufitare me Republikën e Serbisë. Në të gjendet xhamia më e vjetër në Kumanovë, e ndërtuar nga osmanët në vitin 1380. Është ndërtuar me sipërfaqe prej 30 metrash katror, nga kombinimi i gurëve të gdhendur dhe tullave, në stilin arkitektonik sulltanik me kupolë, ndërsa sot, fatkeqësisht, është shkatërruar gati tërësisht për shkak të mosinvestimit për mirëmbajtjen e saj.⁷

Fotografia 3. Xhamia e Tabanocit (v.1380), fotoja me ngjyrë e bërë në v.2012 nga foto-studio “Drita”.

✧ **Xhamia e Gllëgës**

Fshati Gllëgë gjendet në jug të Kumanovës, në largësi prej 20 kilometrash. Nga pushtuesit sllavë, banorët myslimanë u detyruan ta braktisin fshatin, ku si trashëgimi nga osmanët kishin Xhaminë e Gëllëgës, e sipas dokumentacionit të Myftinisë së Kumanovës, kjo xhami daton që nga viti 1746. Ka sipërfaqe prej 108 metrash katror, kurse më pas është rindërtuar me material më të fortë.⁸

⁶ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanova**, Grafoset DI, Kumanovë, fq.132.

⁷ Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBIS:MK, Kumanovë, 2012, fq. 385.

⁸ Po aty, fq.198.

Fotografia 4. Xhamia e Gllëgës, fotot e bëra në v. 2013 nga foto-studio “Drita”.

✱ **Xhamia Ahmet Bylykbash – Llopat**

Llopati është fshat shqiptaro-maqedonas në veri të Maqedonisë, në perëndim të Kumanovës, komunë së cilës edhe i takon. Nga arkivi i muftinisë së BFI-së është e paraqitur se xhamia e këtij fshati është e ndërtuar dhe trashëguar që nga osmanët, konkretisht e ndërtuar në vitin 1380, me sipërfaqe 187 metra katror dhe quhet Xhamia Ahmet Bylykbash. Sot ende është në funksion, pasi është restaruar dhjetra herë.⁹

Fotografia 5. Xhamia Ahmet Bylykbash (e v.1380), fotot e bëra në v.2012 nga foto-studio “Drita”.

⁹ Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBISS:MK, Kumanovë, 2012, fq. 340.

* **Teqeja në rr. 27 Maji - Kumanovë**

Nga informacionet e marra nga Arif Ahmeti, i cili tani kujdeset për këtë teqe, kjo teqe është ndërtuar në vitin 1962 nga një osmanli, ndërsa aty gjendet varri i Shukri Babës. Teqeja ende është funksionale dhe njerëzit vijnë për lutje dhe shërim. Kjo teqe deri në ditët e sotme është mbikëqyrur vazhdimisht nga njerëz qëllimshëm.¹⁰

Fotografia 6. Tyrbe në rr. 27 Maji, Kumanov (e v.1962), fotoja e bërë në v.2012 nga foto-studio “Drita”.

* **Teqeja e Dobërshanit**

Dobërshani fshat i Kumanovës, më parë i banuar nga shqiptarët, kurse tani kanë mbetur vetëm maqedonas dhe vetëm kjo teqe për të cilën kujdeset një grua maqedonase. Ka sipërfaqe prej 60 metrash katrorë. Aty gjenden dy varre myslimane, ai i Çoban Babës dhe Abdullah Babës. Në të ka shkrime arabe, shehadeti, si dhe sexhade. Fatkeqësisht më e madhe është që pasi vdiq gruaja rome që përkujdesej për këtë teqe, përkujdesjen e mori një grua maqedonase dhe tani, ky kult mysliman i trashëguar nga osmanët është në gjendje të ndotur dhe ka të shkruara kryqe dhe figura ortodokse. Për teqenë nuk ka dokumentacion as në arkivin e Myftinisë së Kumanovës.¹¹

¹⁰ Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBISS:MK, Kumanovë, 2012, fq. 144.

¹¹ Po aty, fq. 143.

Fotografia 7. Teqja e Dobërshanit, fotot e bëra në v. 2013 nga foto-studio “Drita”.

✱ **Medreseja**

Për herë të parë përmendet nga Evlija Çelebu në udhëpërshkrimin e tij. Lokacioni i medresesë ka qenë te Shkolla e sotme e Muzikës.¹²

✱ **Shtëpia e komunës**

E njohur si BELEDIYESI, e ndërtuar në pjesën tjetër të qytetit, ishte me kate, ku në katin përldhesë ishte barnatorja e qytetit, kurse në katin e sipërm punonin nëpunësit e administratës komunale. Ky objekt llogaritet të jetë shkatërruar mes dy luftërave botërore.¹³

Fotografia 8. Shtëpia e komunës- BELEDIYESI, fotografia e huazuar nga libri “KUMANOVA” - Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, fq.133.

✱ **Çarshia e vjetër BEZISEIN**

Përbënte një ndër objektet më me rëndësi ekonomike, që përbëhej nga 26 dyqane tregtare dhe manifakturë.¹⁴

¹² Të shihet: Evlija Çelebi, *Udhëpërshkrim në vendet jugore*, Sarajevë, 1979.

¹³ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, *Kumanova*, Grafosed DI, Kumanovë, fq.133.

¹⁴ Po aty, fq.134.

Fotografia 9.Çarshia e vjetër BEZISEIN, fotografia e huazuar nga libri “ KUMANOVA”-
Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto,fq.134.

✱ **Qurqihani** - kishte rol të madh në ekonominë e vendit dhe për nevojat e mjeshtërve të qurqive. Ishte i vendosur në mëhallën Endek, në qendër të Kumanovës, ndërsa u shkatërrua pas pushtimit të vendit nga fashistët.¹⁵

✱ **Hanet** - për udhëtarët dhe tregtarët e huaj ishte ndërtuar Qurqihani që u ofronte fjetje dhe haje pa pagesë.¹⁶

✱ **Hotelet “GRAND” dhe “SOLLUN”** - kishin lindur si ide e avancuar nga hani, e që shërbenin për të pritur burrështetasit dhe tregtarët e mëdhenj të asaj kohe. Grandi u ndërtua në shekullin XIX në rrugën e sotme të Leninit nën pronësinë e Nehat Beut, e pajisur me dhoma fjetjeje, kafene dhe kopshtin veror, kurse Solluni u ndërtua në vitet e para të shekulli XX.¹⁷

✱ **Hamami** - u ndërtua për mbajtjen e higjienës së popullsisë në qytet, pranë dhe bashkërisht me Xhaminë e Vjetër, siç e përmend edhe Evlija Çelebiu, ndërsa u shkatërrua në vitet 70 të shekullit XX.¹⁸

✱ **Konaku i Hyqmetit v.1880** - u ngrit për nevojat e administratës osmane, ku u vendos kadiu me gjyqtarët e tjerë dhe organet e policisë. Lokacionin e kishte afër Xhamisë së Vjetër dhe aty mbaheshin mbledhjet e kuvendit të qytetit.¹⁹

✱ **Kishat “SHËN NIKOLLA” (v.1851) dhe “TRESHI” (v.1899)** - Paraqesin ndër objektet më të vjetra të qytetit të ndërtuara dhe trashëguara deri në ditët e sotshme nga koha e Perandorisë Osmane. Perandoria Osmane për nga toleranca

¹⁵ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanova**, Grafosed DI, Kumanovë, fq. 134

¹⁶ Po aty, fq.134.

¹⁷ Po aty, fq. 135.

¹⁸ Po aty,fq.135.

¹⁹ Po aty,fq.133.

fetare që praktikonte në territoret e saj, jo që i shkatërroi apo ndaloj ndërtimin e objekteve fetare, por përkundrazi, ajo kontribonte në ndërtimin e tyre.²⁰

Fotografia 10. Kishat “SHËN NIKOLLA” v.1851 dhe “TRESHI” v.1899, fotografitë e huazuara nga libri “ KUMANOVA” - Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, fq.133.

3. OBJEKTET E TRASHËGUARA NGA PERANDORIA OSMANE NË RAJONIN E LIKOVËS

Komuna e Likovës gjendet në veri të Maqedonisë me 22 vendbanime, prej të cilëve 11 fshatra fushore dhe 11 fshatra malore, kurse popullata kryesisht është shqiptare. Më herët njëhej si komunë në ish-sistemin Jugosllav, por për shkaqe politike, meqë popullata ishte shumicë shqiptare, ia larguan privilegjet e komunës, duke e vendosur nën udhëheqjen e Komunës së Kumanovës, e që iu rikthye sërish pas disa viteve.

✱ Xhamia e vjetër e fshatit Orizare

Orizarja është fshat fushor dhe që prek rrëzët e maleve të Karadakut. Si trashëgimi në këtë fshat nga osmanët është xhamia e vjetër, që me lokacion ka qenë në vendin ku aktualisht janë varrezat e këtij fshati, xhami kjo që është ndërtuar në vitin 1380.²¹

²⁰Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanova**, Grafosed DI, Kumanovë, fq.132,133.

²¹ Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBISS:MK, Kumanovë, 2012, fq. 385

Fotografia 11. Xhamia e vjetër e f.Orizare(e v.1380),fotoja e mundësuar nga arkivi i foto-studio “Drita”.

✱ **Xhamia Halid Efendi - Sllupçan**

Fshati Sllupçan paraqet fshatin më të populluar të Komunës së Likovës dhe ndër më të vjetrit, që popullohej vetëm nga shqiptarët. Si trashëgimi nga osmanët kishin xhaminë e vjetër të quajtur Halid Efendi, pra, emrin e imamet të parë të kësaj xhamie. Xhamia ishte e ndërtuar në vitin 1600 nga gurët, me sipërfaqe shumë të vogël, ndërsa më vonë është zgjeruar dhe rinovuar tri herë deri në ditët e sotme.²²

Fotografia 12. Xhamia Halid Efendi (e v.1600), fotoja e bërë në v.2012 nga foto-studio “Drita”.

²² Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBISS:MK, Kumanovë, 2012, fq.189.

✧ **Teqeja e Muslibabës - Mateç**

Në bazë të të dhënave nga Muftinia e BFI-së në Kumanovë, kjo teqe është e ndërtuar në vitin 1350 me gurë dhe blloqe të çimentos, me sipërfaqe prej 16 metrash katrorë nga Muslidede. E mban emrin e personit të varrosur, pra Muslidede, që kishte lindur në Horasan të Iranit, kurse në fshatin Mateç kishte ardhur si ushtar i Perandorisë Osmane dhe pikërisht në këtë fshat ka vdekur dhe është varrosur. Pas vdekjes së tij, për teqen janë përkujdesur katër djemtë e tij, kurse sot përkujdeset familja e Zejnullah Hoxhës. Hoxhallëku është trashëguar nga i biri i Muslibabës, Abdullahu, që ishte hoxha i parë i fshatit. Teqeja shfrytëzohej për namaze dhe dhikër, kurse më pas për shërim dhe lutje, kurse tani është restauruar tri herë, është e mbyllur dhe shërben vetëm si monument.²³

Fotografia 13. Tyrbeja e Mateçit (e v.1350), fotot e bëra në v.2012 nga foto-studio “Drita”.

✧ **Teqeja e fshatit Hotël**

Sipas rrëfimeve të fshatarëve dhe dokumentacioneve që i posedon Muftinia e Kumanovës, kjo teqe është e ndërtuar në vitin 1380, me material të dobët, e mbuluar me tjegulla, në sipërfaqe prej 16 metrash katror. Në të supozohet se janë të varrosur Sheh Ahmeti dhe Sheh Musliu. Kujdesin e teqesë e ka mëhalla shehlerëve, kurse

²³ Enver Zeqiri, **Dëshmi Kohe-Historiku i Myftinisë së Kumanovës (1940-2011)**, COOBISS:MK, Kumanovë, 2012, fq.282.

pronësinë Myftinia e Kumanovës, ndërkohë që nuk është marrë asnjë iniciativë për restaurim.²⁴

✱ **Kisha “NGJITJA E ZONJËS” në manastirin e fshatit Mateç**

Është e ndërtuar në shekullin XII. U ndihmua të ndërtohej edhe nga Sulltan Murati, i cili gjatë vitit 1389 kaloi përmes Kumanovës dhe Mateçit për në Fushëkosovë, në betejën e së cilës dhe vdiq.²⁵

Fotografia 14. Kisha “NGJITJA E ZONJËS” në manastirin e f.Mateç, fotografia e huazuar nga libri “ KUMANOVA” - Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto,fq.193.

PËRFUNDIM

Sundimi osman përbëhej sa nga kohëra të mira, po ashtu dhe nga ato të këqija për vendin dhe popullatën. Ishte sundim i një periudhe të gjatë afër gjashtë shekujve, e që ngërthente mënyra të ndryshme të të jetuarit.

Perandoria Osmane rajonit të Kumanovës dhe Likovës nuk u solli vetëm qasje të ndryshme të jetesës. Ndryshimeve të tilla po ashtu iu bë edhe mënyrës së qasjes së jetës, mënyrë kjo e paparë dhe pajetuar më herët, e cila ishte e bazuar në predispozitat fesë islame, të cilat edhe sot i ka të trashëguara ky rajon.

Përveç vështirësive që hasim në gjetjen e dokumentacioneve dhe informacioneve për këtë periudhë, njashtu një nga të shumtat probleme serioze është dhe çështja e mosruajtjes, mosdokumentimit dhe mosrinovimit të këtyre objekteve, të cilat na janë lënë si trashëgimi nga ajo e kaluar e shtrenjtë, që është dëshmia bazë e të bërmave dhe përjetimeve tona.

²⁴ Po aty, fq.260.

²⁵ Dimitar Masevski dhe Miodrag Arsovski-Bolto, **Kumanoval**, Grafosed DI, Kumanovë, fq.193.

Nëse për një kohë të shkurtër nuk do ketë iniciativë për rinovime apo mirëmbajtje, do të zhduken ashtu siç edhe kanë filluar, kurse shpresa për mirëmbajtje dhe dokumentim të këtyre dhe shumë dëshmime të tjera të trashëgimive nga e kaluara do të shuhet plotësisht, kështu, do të na shndërronte në vend që duke pasur histori, ta humbim nga pakujdesia.

LITERATURA

Boshkoski, Millan, Dervishi, Nebi, Neziri, Safet, Maxhovski, Dime, Nikolloski, Sashko: **Historia për vitin I arsimit gjimnazor botimi IV**, Prosvetno Dello Sha, Shkup, 2016.

Çelebi, Evlija: **Udhëpërshkrim në vendet jugore**, Sarajevë, 1979.

Masevski, Dimitar, Miodrag, Bolto, Arsovski: **Kumanova, GRAFOSED DL-Kumanovë**.

Ramadani, Naser: **Zhvillimi i arsimit islam në Maqedoni gjat shek.XV-të dhe XVI-të**, Toper, Shkup, 2010.

Ristovski, Bllazhe, Rahimi, Shukri, Mlladenovski, Simo, Kiselimovski, Stojan, Çepreganov Todor: **Historia për klasën VIII**, Albi, Shkup, 2009.

Ristovski, Bllazhe, Rahimi, Shukri, Mlladenovski, Simo, Kiselimovski, Stojan, Çepreganov Todor: **Historia për klasën VII**, Albi, Shkup, 2009.

Zeqiri, Enver: **Dëshmi kohe- Historiku i Myftinisë së Kumanovës**, Kumanovë, 2012.